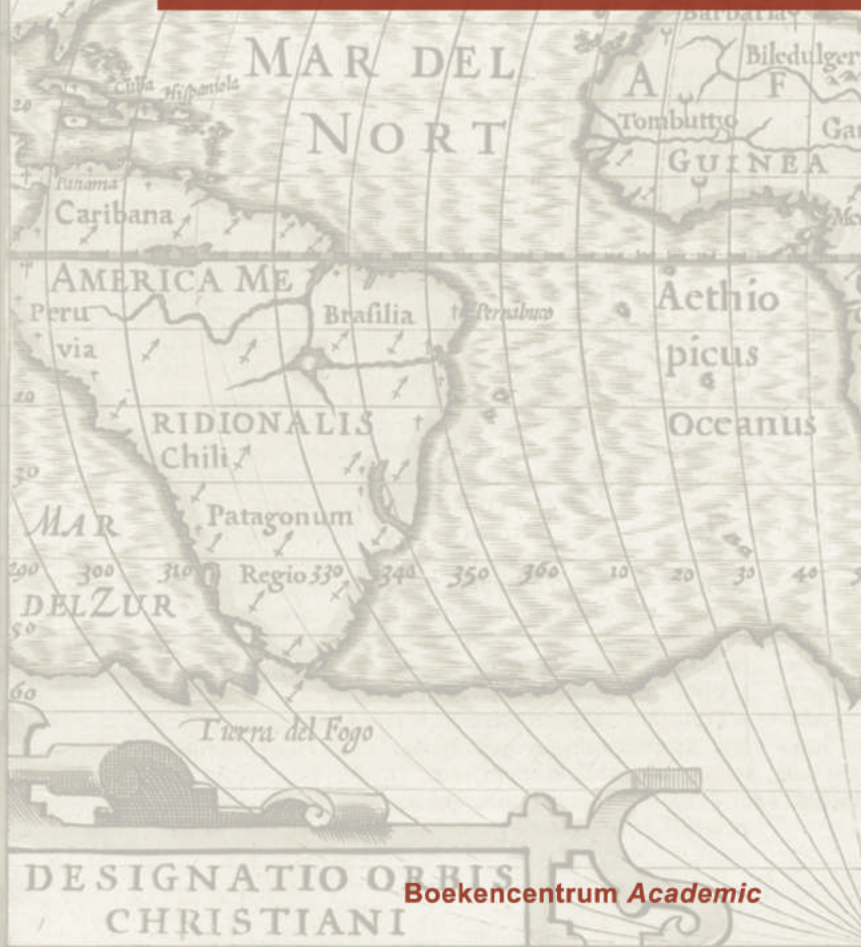

80
Indigena universe Americæ Christum ignorant
atq; Diabolum colunt, nisi quibusdam in locis,
70 quo Hispani colonias suas deduxerunt, quarum
pncipuas hec

Jan A. B. Jongeneel

Nederlandse zendingsgeschiedenis

Deel II: Ontmoeting van protestantse christenen met
andere godsdiensten en geloven (1917-2017)

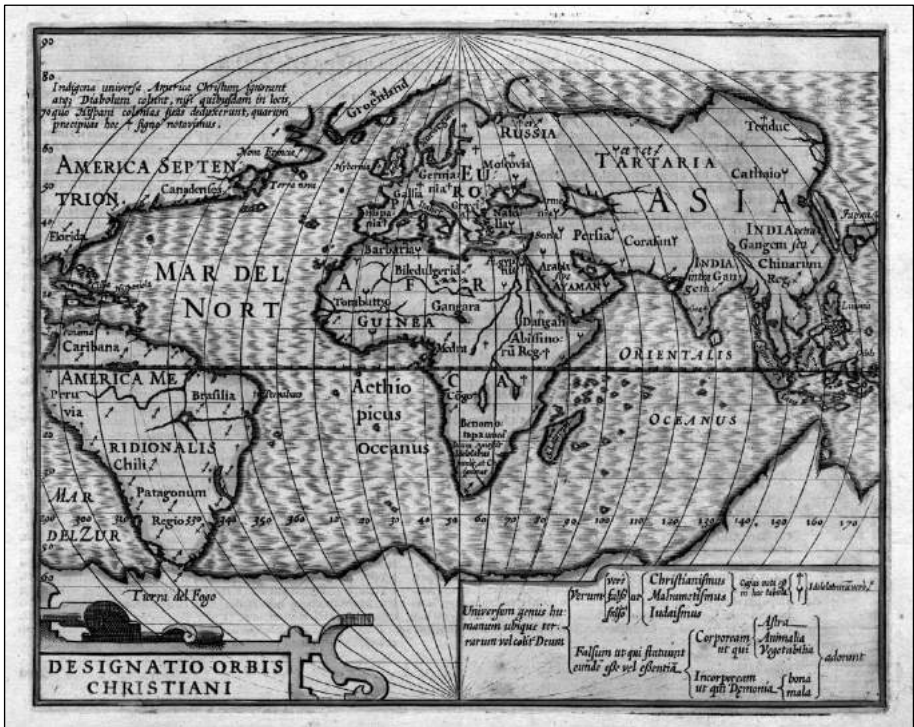
Nederlandse zendingsgeschiedenis II

Ontmoeting van protestantse christenen met andere
godsdiensten en geloven (1917-2017)

**Dutch Protestant mission history II: Encounter
of Protestant Christians with other
religions and beliefs (1917-2017)**

Jan A.B. Jongeneel

Boekencentrum *Academic*, Utrecht

In de eerste helft van de zeventiende eeuw was Nederland een centrum van cartografie. De uit de Zuidelijke Nederlanden afkomstige Joost de Hondt (1563-1612), alias Jodocus Hondius, bewerkte en vermeerderde de atlas van Gerardus Mercator (1512-94). De op het kaft van deze uitgave afgedrukte chorochromatische kaart laat met behulp van signaturen de verspreiding van de godsdiensten zien: het christendom (kruis), het 'heidendom' (schuine pijl) en de islam (halve maan). De verbreiding van het christendom (kruis) betekent de verbreiding van de 'ware godsdienst'. Het optimisme van De Hondt over de voortgang van het Evangelie over het rond der aarde blijkt uit zijn uitvergroete weergave van het Abessijnse rijk in Afrika.

www.uitgeverijboekencentrum.nl

Boekencentrum *Academic* is een onderdeel van uitgeverij Boekencentrum

Deze uitgave is nummer 59 in de serie MISSION (Missiologisch Onderzoek in Nederland), die onder redactie staat van:

Prof.dr. M.T. Frederiks

Prof.dr. M.M. Jansen

Prof.dr. A.M. Kool

Ontwerp omslag: Christian Jongeneel

ISBN 978 90 239 5552 8 (boek)

ISBN 978 90 239 5650 1 (e-book)

NUR 704

© 2018 Uitgeverij Boekencentrum, Utrecht

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Aan de nagedachtenis van de Nederlandse predikanten, zendingsarbeiders en hun partners in kerkelijke of zendingsdienst, die in de periode vóór de opening van het Zendingshuis te Oegstgeest (1917) op weg naar, tijdens of terugkerend van hun verblijf in de niet-westerse wereld door geweld om het leven gekomen zijn:

- Hendrik C. Heusdens (1904-42), op Java, Indonesië
- Gerben W. Mollema (1903-50), op Zuidoost-Sulawesi, Indonesië
- Barend Kuyvenhoven (1941-75), in Pakistan
- Mienke (Minka) Hanskamp (1922-74), in Thailand
- Erik Barendsen (1934-80) en Eeva Barendsen-Mustonen (1939-80), in Afghanistan
- Koos Fietje (1943-81), in Thailand
- Jan P. Baan (1971-2003), in Nigeria
- Predikanten, zendingswerkers, Bijbelvertalers en hun partners en kinderen die omkwamen in de Japanse interneringskampen (1942-45), in Zuid- en Oost-Azië

Inhoudsopgave

Voorwoord	xxi
------------------	------------

Afkortingen	xxii
--------------------	-------------

1. Inleiding	1
1.1. Omschrijving van het onderwerp	1
1.2. Eerbetoon aan overzee door geweld omgekomen predikanten, zendingswerkers en hun partners	2
1.3. Kern en begrenzing van het onderzoek	3
1.3.1. Acht kernpunten	3
1.3.2. Drie begrenzingen	12
1.4. Periodisering: Vier tijdvakken	14
1.5. Structuur: Zes hoofdstukken	16
1.6. Primaire en secundaire bronnen	17
1.7. Bijbelvertaling en terminologie	18
1.8. Technische gegevens	21
2. Nederland tijdens de wereldoorlogen en het interbellum: Zending en ontmoeting op de thuisbasis	23
2.1. Wereldoorlogen, Volkenbond en internationale economische crisis als context	24
2.1.1. Internationale vredesconferenties en Vredespaleis te 's-Gravenhage	24
2.1.2. Eerste Wereldoorlog, ondergang van het Avondland, en Volkenbond te Genève	27
2.1.3. Internationale economische crisis, Tweede Wereldoorlog en begin van de Koude Oorlog	30
2.2. Buitenlandpolitiek en koloniaal beleid van de Nederlandse regering als context	32
2.2.1. Buitenlandse Zaken: Neutraliteitspolitiek	33
2.2.2. Koloniaal beleid: Ethische politiek – Begrenzing en einde	34

2.3.	Instroom van andere godsdiensten en geloven, en groeiende onkerkelijkheid als context	38
2.3.1.	Godsdienstig pluralisme in het voetspoor van het Wereldparlement der Godsdiensten te Chicago (1893)	38
2.3.2.	Instroom van andere godsdiensten en geloven in Nederland	40
2.3.3.	Ontmoeting van Nederlanders met niet-westerse leiders: De hindoes Rabindranath Tagore en Mohandas K. Gandhi	42
2.3.4.	Groeiende onkerkelijkheid in Nederland	44
2.4.	Nederlandse kerk-, zendings- en Bijbelgenootschappen	45
2.4.1.	Zending en oecumene in het voetspoor van de wereldzendingsconferentie te Edinburgh (1910)	46
2.4.2.	Nationale netwerken: Nederlandse Zendingsraad en andere oecumenische instellingen	54
2.4.3.	Protestantse kerken in Nederland en hun overzeese Zendingswerk	58
2.4.4.	Nederlandse zendingscorporaties werkzaam binnen de Nederlandse koloniën	61
2.4.5.	Nederlandse zendingscorporaties werkzaam buiten de Nederlandse koloniën	63
2.4.6.	Nederlands Bijbelgenootschap	66
2.5.	Zendingsdenkers zonder langdurige werkervaring in de niet-westerse wereld	67
2.5.1.	Herman Bavinck: Na de wereldoorlog aan de wereldbevolking verlossing beloven in de weg van wedergeboorte en bekering	68
2.5.2.	Herbertina B. de la Bassecour Caan: De kerstening van Europa in het verleden als leerstof gebruiken voor de kerstening van de niet-westerse wereld in het heden	70
2.5.3.	Jan W. Gunning: De islam in wezen meer bedreigd door de zending met haar zedelijke middelen dan door het westers imperialisme	72
2.5.4.	Hendrik T. de Graaf: Mondiale eenwording bevorderen door geen steun te verlenen aan het imperialisme, maar wel aan de zending met haar boodschap van liefde	75
2.5.5.	Frederik W.A. Korff: Onderscheid maken tussen vóór en na de ontmoeting met Christus als keerpunt in de wereldgeschiedenis	77

2.5.6.	Gerardus van der Leeuw: Het christendom hier en nu geplaatst in een geestelijke krachtmeting met andere godsdiensten en geloven	79
2.5.7.	Vergelijking: Eenheid en verscheidenheid in het missionaire denken	81
2.6.	Opleiding, ordening, uitzending en begeleiding van Nederlandse predikanten, zendelingen en Bijbelvertalers overzee	83
2.6.1.	Universitaire opleiding voor predikanten en genootschappelijke/kerkelijke opleiding voor zendelingen te Oegstgeest en op andere locaties	84
2.6.2.	Ordening en uitzending door classes, gemeenten en Zendingcorporaties	89
2.6.3.	Begeleiding tijdens het dienstwerk in de niet-westerse wereld: Opzicht en tucht	91
2.7.	Nederlandse zendingsliteratuur en visuele communicatie van de zending	92
2.7.1.	Godsdienstwetenschappelijke, taalkundige en etnologische studies als context	93
2.7.2.	Zendingsstudies: Periodieken, instellingen en leerstoelen	94
2.7.3.	Zendingshistorische studies	98
2.7.4.	Normatieve zendingsstudies	99
2.7.5.	Zendingsliederen, inheemse muziek en visuele Communicatie	103
2.8.	Nederlandse zending in de optiek van buitenstaanders	106
2.8.1.	Kritiek	107
2.8.2.	Appreciatie	109
2.9.	Niet-westerse christenen en aanhangers van andere godsdiensten en geloven in Nederland	110
2.9.1.	Evangelieverkondiging en doopbediening aan aanhangers van andere godsdiensten en geloven	111
2.9.2.	Voor en door niet-westerse protestantse christenen gestichte gemeenschappen als partners in de wereldwijde zendingsbeweging	115
2.9.3.	Appreciatie van de spiritualiteit en het geloofsgetuigenis van leidinggevende Aziatische christenen: Toyohiko Kagawa en Sundar Singh	119
2.10.	Slotbeschouwing	121

3.	Nederland tijdens de wereldoorlogen en het interbellum: Zending en ontmoeting buiten de westerse wereld	127
3.1.	De ontwaakte niet-westerse wereld, wereldoorlogen en internationale economische crisis als context	128
3.1.1.	Ontluikend nationalisme, Eerste Wereldoorlog en Volkenbond te Genève	128
3.1.2.	Opmars van de westerse cultuur en de internationale economische crisis	130
3.1.3.	Tweede Wereldoorlog en begin van de Koude Oorlog in Azië	132
3.2.	De (on)vrijheid van godsdiensten en geloven als context	134
3.2.1.	Godsdienstvrijheid volgens Aziatische godsdiensten en de Verenigde Naties	134
3.2.2.	Godsdienstvrijheid in ‘het huis van de islam’ en in Indonesië als Pancasila-staat	136
3.3.	Het Nederlandse koloniale bestel en het inheemse onafhankelijkheidsstreven als context	138
3.3.1.	Gettoachtig gemeenschapsleven van Nederlanders Overzee	139
3.3.2.	Koloniaal bestel: Ethische politiek, wetgeving en rechtsspraak	140
3.3.3.	Democratie in de koloniën: Van participatie in vertegenwoordigende lichamen naar volledig deelgenootschap	143
3.3.4.	Onafhankelijkheidsstreven in alle Nederlandse koloniën en afgedwongen overdracht van de soevereiniteit over de archipel aan Indonesië	145
3.4.	Nederlandse kerk-, zendings- en Bijbelgenootschappen werkzaam in en buiten de Nederlandse koloniën	147
3.4.1.	Internationale netwerken: Christelijke jeugdorganisaties en de Internationale Zendingsraad	148
3.4.2.	Netwerken in de Nederlandse koloniën: Zendingconferenties en Zendingsconsulaat	151
3.4.3.	Nederlands kerkelijk werk met missionaire impact in de Nederlandse koloniën	154
3.4.4.	Nederlandse zendingsterreinen omgezet in onafhankelijke Indonesische kerken	164
3.4.5.	Nederlands zendingswerk buiten de Nederlandse koloniën	177
3.4.6.	Nederlands Bijbelgenootschap	179

3.5.	Zendingsdenkers met langdurige werkervaring in de niet-westerse wereld	180
3.5.1.	Albertus C. Kruyt (Indonesië): De weg van ‘heidendom’ naar christendom geduldig ten einde toe bewandelen	182
3.5.2.	Jacqueline C. van Andel-Rutgers (Indonesië): Met wijsheid en moed ‘het huis van de islam’ binnengaan om daar het koninkrijk van God te proclameren	184
3.5.3.	Peter M. Legène (Suriname): Ondanks weerstand doorgaan met het bedienen van het Evangelie aan gemigreerde hindoes	187
3.5.4.	Hendrik Kraemer (Indonesië): In de ontmoeting met andere godsdiensten en geloven Gods openbaring in Christus absoluut stellen	189
3.5.5.	James P. Leynse (China): In een door Japanners bezet en door communisten gekneveld China Gods instrument zijn om ‘luister’ in plaats van ‘as’ te bieden	192
3.5.6.	Daniel van der Meulen (Saoedi-Arabië en Jemen): In ‘het huis van de islam’ het Evangelie niet doodzwijgen, maar zuiver christelijk vertolken	195
3.5.7.	Johan H. Bavinck (Indonesië): Het goddelijke niet laten opgaan in het kosmische gebeuren, maar Gods transcendentie centraal stellen	197
3.5.8.	Vergelijking: Eenheid en verscheidenheid in het missionaire denken	200
3.6.	Fragmenten uit de geschiedenis van de missionaire ontmoeting van het Nederlandse protestantisme met andere godsdiensten en geloven overzee	202
3.6.1.	Evangeliebediening onder aanhangers van traditionele Godsdiensten	203
3.6.2.	Evangeliebediening onder hindoes en boeddhisten	208
3.6.3.	Evangeliebediening onder Chinezen: Taoïsten, confucianisten en boeddhisten	210
3.6.4.	Evangeliebediening onder bewoners van de Japanse interneringskampen, maar niet onder Japanners als bezetters van Indonesië	216
3.6.5.	Evangeliebediening onder moslims	221
3.6.6.	Evangeliebediening onder aanhangers van godsdienstige en niet-godsdienstige levensbeschouwingen en ideologieën	227

3.7.	Theologisch onderwijs in de Nederlandse koloniën	229
3.7.1.	Stichting van theologische scholen overzee en voortgezette opleiding in Nederland	230
3.7.2.	Bevordering van inheemse theologie	232
3.8.	Zending in de optiek van buitenstaanders	235
3.8.1.	Kritiek	235
3.8.2.	Appreciatie	238
3.9.	Enkele blijvende resultaten	239
3.9.1.	Beschaving en kerstening van inheemse culturen	239
3.9.2.	Christelijk onderwijs en medische zending als beschavings- en kersteningswerk	242
3.9.3.	Groei van het aantal eerste-generatie-christenen en zelfstandige kerken	244
3.9.4.	Grammatica's, woordenboeken, Bijbelvertalingen en liedbundels	246
3.9.5.	Missiologische en kerkhistorische studies	249
3.9.6.	Academische erkenning van de expertise van Nederlandse zendingswerkers en Bijbelvertalers	250
3.10.	Slotbeschouwing	252
4.	Nederland in het postkoloniale tijdperk: Zending en ontmoeting op de thuisbasis	257
4.1.	Verenigde Naties, Koude Oorlog en gewapende Heilige Oorlog als context	258
4.1.1.	Verenigde Naties: Universele Verklaring van de Rechten van de Mens	259
4.1.2.	Westerse hegemonie, Koude Oorlog en antimilitarisme	261
4.1.3.	Niet-westerse wereld, gewapende Heilige Oorlog en Antiterrorisme	264
4.2.	Buitenlandpolitiek en migratiebeleid van de Nederlandse regering als context	267
4.2.1.	Wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog	267
4.2.2.	Dekolonisatie: Indonesië, Papua (Nederlands Nieuw-Guinea), Suriname en de Nederlandse Antillen	268
4.2.3.	Nederland als migratieland	271
4.2.4.	Nederland als 'gidsland' voor mensenrechten	275
4.2.5.	Nederland als 'gidsland' voor ontwikkelingssamenwerking	277

4.3.	Instroom van andere godsdiensten en geloven, en groeiende onkerkelijkheid als context	280
4.3.1.	Godsdienstvrijheid en mensenrechten in het voetspoor van het Wereldparlement der Godsdiensten te Chicago (1893)	281
4.3.2.	Instroom van andere godsdiensten en geloven in Nederland	283
4.3.3.	Ontmoeting van Nederlanders met niet-westerse religieuze leiders: ahmadi Muhammed Zafrullah Khan en de veertiende dalai lama Tenzin Gyatso	288
4.3.4.	Secularisatie in Nederland: Ontkerkelijking en ontkerstening	292
4.4.	Nederlandse kerk-, zendings- en Bijbelgenootschappen	294
4.4.1.	Mondiale netwerken: Oecumenische beweging, Evangelische beweging en Pinksterbeweging	295
4.4.2.	Continentalen netwerken: EUKUMINDO	304
4.4.3.	Nationale netwerken: Instellingen voor zending, werelddiaconaat, ontwikkelingssamenwerking en ontmoeting met andere godsdiensten en geloven	305
4.4.4.	Protestantse kerken in Nederland en hun dienstverlening in de niet-westerse wereld	319
4.4.5.	Nederlandse zendingscorporaties en hun dienstverlening in de niet-westerse wereld	330
4.4.6.	Nederlands Bijbelgenootschap, Wycliffe Bijbelvertalers Nederland en Gideons International, Nederland	340
4.5	Zendingsdenkers zonder langdurige werkervaring in de niet-westerse wereld	343
4.5.1	Cornelia M. van Asch van Wijck: Het defaultisme van de westerse christenheid bestrijden door te letten op Gods doorgaande werk in de wereldgeschiedenis	344
4.5.2.	C. Jouco Bleeker: Niet retireren, maar Christus present stellen in het moderne Athene en in de hedendaagse wereld van de andere godsdiensten	346
4.5.3.	Willem A. Visser 't Hooft: Het koningschap van Christus proclameren en de Heilige Geest volgen die continu werkzaam is in de reële wereld	348
4.5.4.	Arnold A. van Ruler: In het postkoloniale tijdperk het kersteningswerk onverkort voortzetten en positief blijven denken over het koloniale verleden	350
4.5.5.	Hendrikus Berkhof: Christus als de zin van de wereldgeschiedenis beleven en belijden	353

4.5.6.	Dirk J. Hoens: Hindoes en boeddhisten tegemoet treden met de dynamiek van Gods in Christus geopenbaarde liefde	355
4.5.7.	Anne van der Bijl ('brother Andrew'): Geestelijk oorlog voeren tegen de macht van het communisme en de islam	358
4.5.8.	Vergelijking: Eenheid en verscheidenheid in het missionaire denken	360
4.6.	Opleiding, ordening, uitzending en begeleiding van de voor dienstverlening in de niet-westerse wereld bestemde Nederlandse 'fraternal workers'	362
4.6.1.	Universitaire opleiding voor predikanten en zendingsopleiding te Oegstgeest, te Baarn en in het buitenland	363
4.6.2.	Ordening en uitzending door classes, gemeenten, zendingscorporaties en andere instellingen	370
4.6.3.	Begeleiding tijdens het dienstwerk in de niet-westerse wereld en bij terugkeer: Zorg, opzicht en tucht	373
4.7.	Nederlandse zendingsliteratuur en visuele communicatie van de zending	377
4.7.1.	Godsdienstwetenschappelijke, cultureel-antropologische en linguïstische studies als context	378
4.7.2.	Zendingsstudies: Archieven, publicaties, instellingen, leerstoelen en stages	380
4.7.3.	Zendingshistorische studies	385
4.7.4.	Normatieve zendingsstudies	389
4.7.5.	Liederen uit de wereldkerk en visuele communicatie	397
4.8.	Nederlandse zending in de optiek van buitenstaanders	400
4.8.1.	Kritiek	400
4.8.2.	Appreciatie	403
4.9.	Niet-westerse christenen en aanhangers van andere godsdiensten en geloven in Nederland	405
4.9.1.	Evangelieverkondiging en doopbediening aan aanhangers van andere godsdiensten en geloven	406
4.9.2.	Voor en door niet-westerse migranten gestichte kerkelijke gemeenschappen als partners in de wereldwijde zendingsbeweging	410
4.9.3.	Omgekeerde zending: Niet-westerse predikanten in dienst van Nederlandse kerken	414
4.9.4.	Niet-westerse theologen opgeleid aan, en geëerd door Nederlandse universiteiten	416

4.9.5.	Appreciatie van de spiritualiteit en het geloofsgetuigenis van niet-westerse theologen en kerkleiders: Ni Tuo-sheng (= Watchman Nee) en Desmond M. Tutu	418
4.10.	Slotbeschouwing	422
5.	Nederland in het postkoloniale tijdperk: Zending en ontmoeting buiten de westerse wereld	429
5.1.	Postkoloniale verhoudingen op politiek en sociaaleconomisch vlak als nieuwe context	430
5.1.1.	Dekolonisatie en natievorming in de niet-westerse wereld	430
5.1.2.	Koude Oorlog, gewapende Heilige Oorlog en lokale oorlogen in de niet-westerse wereld	432
5.1.3.	Sociaaleconomische ontwikkelingen in de niet-westerse Wereld	437
5.2.	Vrijheid en gelijkheid van alle godsdiensten en geloven als mondiale context	440
5.2.1.	Aanvaarding van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens in de niet-westerse wereld	441
5.2.2.	De praktijk van godsdienstvrijheid in de niet-westerse Wereld	442
5.3.	Het Derde Wereld beleid van de Nederlandse regering als context	444
5.3.1.	Ontwikkelingssamenwerking en handel	445
5.3.2.	Houding tegenover globalisering, misdaad en godsdienstig onheil	446
5.4.	Nederlandse kerk-, zendings- en Bijbelgenootschappen werkzaam in de niet-westerse wereld	451
5.4.1.	Samenwerking met supranationale netwerken overzee	451
5.4.2.	Samenwerking met nationale netwerken overzee	455
5.4.3.	Nederlandse zendingsterreinen omgezet in onafhankelijke Indonesische kerken (na 1949)	457
5.4.4.	Mondialisering van het Nederlandse zendingswerk: 1. Pionierswerk en interkerkelijke hulpverlening	468
5.4.5.	Mondialisering van het Nederlandse zendingswerk: 2. Werelddiaconaat en ontwikkelingssamenwerking	471
5.4.6.	Mondiale inzet van het Nederlands Bijbelgenootschap en de Wycliffe Bijbelvertalers Nederland, met aandacht voor kinderbijbels	474

5.5.	Zendingsdenkers met langdurige werkervaring in de niet-westerse Wereld	476
5.5.1.	Freerk C. Kamma (Indonesië): Zending als ‘wonderlijk werk’ in de setting van messiaanse ‘koreni’-bewegingen	479
5.5.2.	Johannes Verkuyl (Indonesië): Het Evangelie bedienen in landen met en zonder godsdienstvrijheid	481
5.5.3.	Dina J. (Hanna) Kohlbrugge (Iran): Niet buigen voor Allah die wapens zegent	483
5.5.4.	Johannes C. Hoekendijk (Indonesië): In een post-christelijke en post-kerkelijke wereld het Evangelie blijven bedienen	485
5.5.5.	Jan M. van der Linde (Suriname): De Cham-ideologie ontmaskeren – opheffing van de ban van ‘negers’ en ‘indianen’ als vervloekte medemensen	487
5.5.6.	Arend Th. van Leeuwen (Indonesië): In een planetaire wereld doorgaan op het Bijbels spoor van het lineaire denken – versus het cyclische ritme van de natuue	489
5.5.7.	Robert P. Kramers (Indonesië en China): Het nieuwe leven in Jezus Christus als zuurdesem laten doordringen in communistische landen	492
5.5.8.	Willem A. Bijlefeld (Nigeria): Het Islam-in-Afrika-project ontwikkelen als middel tot communicatie van Gods genadevolle beweging in Christus	494
5.5.9.	Vergelijking: Eenheid en verscheidenheid in het missionaire denken	496
5.6.	Fragmenten uit de geschiedenis van de missionaire ontmoeting van het Nederlandse protestantisme met andere godsdiensten en geloven overzee	498
5.6.1.	Evangeliebediening onder aanhangers van traditionele Godsdiensten	499
5.6.2.	Evangeliebediening onder hindoes, jainisten en sikhs	507
5.6.3.	Evangeliebediening onder boeddhisten (buiten China en Japan)	516
5.6.4.	Evangeliebediening onder Chinezen: Taoïsten, confucianisten, boeddhisten en communisten	525
5.6.5.	Evangeliebediening onder Japanners: Shintoïsten, boeddhisten en confucianisten	530
5.6.6.	Evangeliebediening onder moslims	534
5.6.7.	Evangeliebediening onder communisten (buiten China)	550

5.7.	Theologisch onderwijs in de niet-westerse wereld	555
5.7.1.	Assistentie in het theologisch onderwijs	555
5.7.2.	Assistentie bij de productie van theologische literatuur	557
5.8.	Zending in de optiek van buitenstaanders	558
5.8.1.	Kritiek	558
5.8.2.	Appreciatie	561
5.9.	Enkele blijvende resultaten	563
5.9.1.	Beschaving en kerstening van niet-westerse culturen	563
5.9.2.	Christelijk onderwijs en kerk-gerelateerde gezondheidszorg	565
5.9.3.	Zelfstandige kerken in Indonesië en andere landen (na 1949) en groei van het aantal eerste-generatie- christenen	567
5.9.4.	Grammatica's, woordenboeken, Bijbelvertalingen en Liedboeken	569
5.9.5.	Missiologische en verwante wetenschappelijke studies	572
5.9.6.	Academische en niet-academische erkenning van de expertise van Nederlandse zendingswerkers en Bijbelvertalers	573
5.10.	Slotbeschouwing	575
6.	Nederlandse zending en ontmoeting met andere godsdiensten en geloven thuis en overzee (1601-2017): Morfologische en fenomenologische perspectieven	581
6.1.	De Nederlandse zending morfologisch gezien: Vier eeuwen vormgeving van het missionaire denken en handelen	583
6.1.1.	Van één naar drie mondiale zendingsnetwerken met vertakkingen in Nederland	584
6.1.2.	Van koloniale zending naar postkoloniale zending	586
6.1.3.	Van gevestigde westerse zending naar partnerschap met onafhankelijke kerken in de niet-westerse wereld: Interkerkelijke hulpverlening en wederzijdse assistentie	588
6.1.4.	Van gevestigde westerse zending naar gesecculariseerde vormen van dienstbetoon als alternatief	590
6.1.5.	Van gevestigde westerse zending naar samenleven met Aanhangers van andere godsdiensten en geloven als alternatief	592

6.1.6.	Zendingsverkeer in de omgekeerde richting: Van zending in de niet-westerse wereld naar ook zending in de westerse wereld	594
6.2.	De Nederlandse zending fenomenologisch bezien: Vier eeuwen verstaan van het wezen van het missionaire denken en handelen	595
6.2.1.	De Bijbel als richtinggevend boek voor ontmoeting met God en medemensen	597
6.2.2.	Jezus Christus als grensverleggend ontmoetingspunt van God en mensen, en van christenen en aanhangers van andere godsdiensten en geloven	599
6.2.3.	Het christendom als ontmoetingsgodsdienst bij uitstek: Personalisme	601
6.2.4.	Nederlands protestantisme: Personalistische inzet thuis en overzee	604
6.2.5.	Persoonlijke ontmoeting van Nederlandse protestanten met de denkwereld van andere godsdiensten en geloven: Theologische en wetenschappelijke inzichten	607
6.2.6.	Persoonlijke ontmoeting van Nederlandse protestanten met de aanhangers van andere godsdiensten en geloven: Getuigen, liefhebben, vergeven en dienen	611
	Nawoord	615
	Bijlagen	617
1.	Nederlandse zendingsnetwerken	617
2.	Bijdragen van Nederlandse zendingswerkers en Bijbelvertalers aan de taalwetenschap	623
3.	Door Nederlandse zendingswerkers en Bijbelvertalers gemaakte Bijbelvertalingen	624
	Bibliografie	628
1.	Basisliteratuur	628
1.1.	Zendingsbibliografieën	628
1.2.	Zendingsperiodieken	629

1.3.	Zendingsencyclopedieën, woordenboeken en naamlijsten	629
1.4	Missiologische handboeken	630
1.5	Zendingsatlassen	630
1.6	Zendingsreeksen	630
1.7	Bronnenpublicaties van de Nederlandse zending	631
1.8	Zendingsarchieven	632
2.	Mondiale ontwikkelingen	632
2.1.	Wereldgeschiedenis	632
2.2.	Wereldwijde slavernijgeschiedenis	633
2.3.	Wereldwijde godsdienstgeschiedenis	633
2.4.	Wereldwijde geschiedenis van geloofsvervolging en godsdienstvrijheid	633
2.5.	Wereldwijde geschiedenis van het godsdienstig pluralisme (vanaf Chicago 1893)	634
2.6.	Geschiedenis van de wereldzending en de wereldkerk	635
2.7.	De ‘absoluutheid van het christendom’ als wereldwijde claim (vanaf de 19 ^{de} eeuw)	638
3.	Nederland	639
3.1.	Nederlandse koloniale en postkoloniale geschiedenis	639
3.2.	Nederlandse godsdienst- en kerkgeschiedenis	641
3.3.	Nederlandse zendingsgeschiedenis – thuisbasis	643
3.4.	Nederlandse zendingsgeschiedenis – overzee	647
4.	Niet-westerse migranten en interculturele kerken in Nederland	654
4.1.	Immigranten uit de niet-westerse wereld	654
4.2.	Niet-westerse christenen en hun interculturele kerken	655
5.	Nederlandse zendingsgeschiedenis als ontmoetingsgeschiedenis	656
5.1.	Algemeen: (1) Zending	656
5.2.	Algemeen: (2) Ontmoeting	657
5.3.	Missionaire ontmoeting met traditionele godsdiensten (‘heidendom’, animisme, dynamisme, spiritisme, fetisjisme)	658
5.4.	Missionaire ontmoeting met Aziatische godsdiensten: (1) De mystiek van het Oosten	659
5.5.	Missionaire ontmoeting met Aziatische godsdiensten: (2) Hindoeïsme en boeddhisme	660

5.6.	Missionaire ontmoeting met Aziatische godsdiensten: (3) Sjamanisme, taoïsme, confucianisme en shintoïsme	661
5.7.	Missionaire ontmoeting met de Islam	661
5.8.	Missionaire ontmoeting met nieuwe godsdienstige Bewegingen	663
5.9.	Missionaire ontmoeting met ongodsdienstige geloofs- overtuigingen: Secularisme en communisme	663

Registers	665
------------------	------------

Geografisch register	665
Personenregister	673
Zakenregister	698

Voorwoord

Omdat veel van wat in het *Voorwoord* van het eerste deel over de periode 1601-1917 gezegd is, ook geldt voor deel II betreffende de periode 1917-2017, kan dit voorwoord kort gehouden worden. Wel moet gezegd worden dat de voorbereiding van het tweede deel langer duurde en anders verliep dan die van het eerste deel. Immers, nu werden niet alleen primaire en secundaire schriftelijke bronnen benut, maar werd ook informatie ingewonnen via e-mail met Nederlanders in en buiten Nederland en via gesprekken met deskundigen bij mij thuis of bij anderen op hun kantoor.

Dit tweede deel verschijnt in mijn 80ste levensjaar. Hierin ben ik niet uniek. Immers, Steven C. graaf van Randwijck, algemeen secretaris van de Raad voor de Zending der Nederlandse Hervormde Kerk te Oegstgeest (1951-66), ging mij hierin voor. In 1981 verscheen zijn tweedelige werk *Handelen en denken in dienst der zending: Oegstgeest 1897-1942*. Tijdens het schrijven van mijn handboek was zijn eveneens door Boekencentrum uitgegeven werk voor mij een voorbeeld en een bron van inspiratie.

Het is onmogelijk hier alle contactpersonen bij naam te noemen en bedanken. Ik volsta met iedereen die mij informatie over het contemporaine Nederlandse zendingswerk verstrekt heeft, hartelijk te bedanken voor de samenwerking. Mijn dank geldt in het bijzonder de zeven personen die de moeite genomen hebben mijn manuscript te lezen en formeel en materieel te commentariëren: Freek Bakker, Tom van den End, Martha Frederiks, Alle Hoekema, Hans Keijzer, Cees van der Laan en Gert Noort. Verder ben ik veel dank verschuldigd aan mijn familie: mijn vrouw Magritha gaf mij volop de ruimte te blijven studeren en mijn oudste zoon Christian was opnieuw bereid de lay-out van mijn manuscript te verzorgen. Ten slotte dank ik de instellingen die mij opnieuw financieel ondersteund hebben bij het uitgeven van dit geschrift: het Locherfonds en de stichting Zonneweelde. Ultiem dank ik God voor de ontvangen energie en helderheid van geest die mij in staat stelden dit tweedelige handboek te voltooien.

Jan A.B. Jongeneel

1. Inleiding

1.1. Omschrijving van het onderwerp

Deze publicatie is een voortzetting van de studie *Nederlandse zendingsgeschiedenis: Ontmoeting van protestantse christenen met andere godsdiensten en geloven (1601-1917)*, die in 2015 door Boekencentrum te Zoetermeer uitgegeven werd. Hoewel die uitgave zich niet presenteerde als Deel I, kan zij toch beschouwd worden als het eerste deel van een tweedelig handboek. De huidige uitgave is dan Deel II. Dit deel spreekt over de voorafgaande publicatie als ‘het eerste deel’ of ‘het vorige deel’.

Veel van wat in de Inleiding van het eerste deel gezegd werd, geldt ook voor dit tweede deel. Hier worden slechts die zaken herhaald die nodig zijn voor een goed verstaan van de laatste honderd jaren (1917-2017). Ook nu wordt onderscheid gemaakt tussen *missie* als een rooms-katholieke en *zending* als een protestantse activiteit, en tussen *inwendige zending* als een werkzaamheid onder mensen in het Westen en vervolgens ook in de niet-westerse wereld die vervreemd zijn van het Evangelie, en *uitwendige zending* als een bezigheid onder hen in de niet-westerse wereld en vervolgens ook in de westerse wereld die nog niet in aanraking gekomen zijn met het Evangelie.¹

Evenals het vorige deel beperkt dit deel zich in hoofdzaak tot drie categorieën van personen. Allereerst Nederlandse en niet-Nederlandse protestanten die overzee gingen werken voor Nederlandse kerk-, zendings- en Bijbelgenootschappen. Vervolgens de niet-westerse christenen met wie deze protestanten overzee samengewerkt hebben. Ten slotte de aanhangers van andere godsdiensten en geloven die door toedoen van de zojuist genoemde categorieën christenen in aanraking kwamen met het Evangelie.

Na verloop van tijd kregen de overzeese ontmoetingen van Nederlandse christenen met Aziaten, Afrikanen en Zuid-Amerikanen een vervolg in Nederland. Uit verschillende delen van de niet-westerse wereld kwamen migranten naar Nederland. Sommigen arriveerden hier als aanhangers van andere godsdiensten en geloven, maar anderen als christenen. Tot het object van deze studie behoren, strikt genomen, alleen personen uit de eerstgenoemde categorie. Na aankomst in Nederland vonden soms overgangen van hen naar het christendom plaats, niet in groepsverband, maar louter individueel. Zij die deze overstap maakten, worden nu niet meer ‘bekeerlingen’ genoemd, maar ‘eerste-generatie-christenen (*first generation Christians*)’.

¹ Okke Norel, *Getuigen en reddend: Handleiding bij de studie der inwendige zending* (Zutphen: Ruijs, z.j.), pp. 52-53.

In deze studie gaat het ten diepste niet om de missionaire organisaties en structuren, maar om de plaatsbepaling van Nederlandse protestanten in het krachtenveld van de omgang met andere godsdiensten en geloven in de niet-westerse wereld. Daarbij gaat het vooral om twee realiteiten: 1. hun perceptie van de door deze godsdiensten en geloven aangehangen leer en voorgestane levensstijl, en 2. hun persoonlijke ontmoeting met de aanhangers van deze godsdiensten en geloven. Omdat ‘perceptie’ kan worden verstaan als ‘ontmoeting’ (§ 1.6.), is het mogelijk het kerndoel van deze studie als volgt te omschrijven: *zendingsgeschiedenis als ontmoetingsgeschiedenis*.

Deze tweedelige studie beschrijft en analyseert de Nederlandse zendingsgeschiedenis als een zelfstandig onderdeel van de geesteswetenschappen in het algemeen, en de ‘mondiale geschiedenis (*global history*)’ in het bijzonder. Zij wil laten zien dat deze geschiedenis niet op zichzelf staat, maar verweven is met cultuurgeschiedenis, koloniale geschiedenis, en mondiale kerk- en godsdienstgeschiedenis. Daarbij moet bedacht worden, dat Nederland als Europees land pas in de postkoloniale setting op grote schaal te maken kreeg met de instroom van de aanhangers van andere godsdiensten en geloven uit de niet-westerse wereld. De Nederlandse zending hield zich echter al vóór 1945 intensief bezig met de gedachtewereld en aanhangers van de overzee aanwezige godsdiensten en geloven.

Academische studies vergen distantie tot de stof. Als auteur van deze uitgave heb ik getracht zo objectief mogelijk te zijn. Maar de eerlijkheid gebiedt te zeggen dat ik mij vanaf 1971 ook missionair geëngageerd heb. Nergens komt mijn participatie in de oecumenische zendingsbeweging zo duidelijk tot uitdrukking als in mijn verblijf als zendingspredikant van de Nederlandse Hervormde Kerk (NHK) in Indonesië (1971-80), en in mijn protest tegen de sluiting van het monumentale Zendingshuis van deze kerk te Oegstgeest (1999). Overigens is het van binnenuit kennen van een studieobject niet alleen een nadeel, maar ook een voordeel en een privilege. De geesteswetenschappen zijn gebaat bij een gezonde mix van distantie en betrokkenheid (*commitment*).

1.2. Eerbetoon aan overzee door geweld omgekomen predikanten, zendingswerkers en hun partners

In directe aansluiting bij het eerste deel van deze studie betoont dit tweede deel eer aan de predikanten, zendingsarbeiders en hun partners in Nederlandse kerkelijke of zendingdienst die overzee door bruto geweld om het leven gekomen zijn. Dit deel beperkt de nagedachtenis tot de periode van de opening van het Zendingshuis te Oegstgeest tot heden (1917-2017).

Hier is afgezien van het inventariseren en noemen van de vele personen in dienst van de Nederlandse kerk-, zendings- en Bijbelgenootschappen die tijdens de Tweede

Wereldoorlog in Indonesië gewelddadig omgekomen zijn. Om twee namen te noemen, ds. Huibert A. van Andel (§ 3.5.2.) en zendeling Barend M. Schuurman (§ 3.6.4.) overleefden hun internering op Java door de Japanners niet.

Hier is ook afgezien van het vermelden van uitgezonden Nederlandse protestanten die overzee omkwamen door ongelukken te land, ter zee en in de lucht. Twee voorbeelden kunnen dit verhelderen. Door een verkeersongeluk in 1964 kwam wika Johannes H. (Joop) Bakker uit Kockengen, werkzaam in het Benedictijnenklooster te Toumliline in Marokko, om het leven en werd aansluitend op het kloosterkerkhof aldaar begraven in aanwezigheid van zijn vrouw, monniken en moslims.² Bij een vliegtuigongeluk in 1977 liet het echtpaar Pieter en Nel Akse-Stringer, voor de CAMA werkzaam onder de Dani's op Papua (1971-77), het leven. Toen kwamen ook hun twee jongste kinderen en de betrokken Amerikaanse MAF-piloot om. Hun derde kind, Ellen, bleef in leven omdat het niet meegevlogen was.³

1.3. Kern en begrenzing van het onderzoek

1.3.1. Acht kernpunten

Nog meer dan het eerste deel van deze studie verwerkt dit deel een enorme hoeveelheid stof (personen, zaken en plaatsen). Om te voorkomen dat door de bomen het bos niet meer gezien wordt, wordt hier gewezen op acht kernpunten. De grote hoeveelheid te beschrijven en analyseren data is direct en/of indirect verbonden met de doelstellingen van de zending en met haar dienstverlening in de niet-westerse wereld. Deze dienstverlening is klassiek verdeeld in 'hoofddiensten' en 'hulpdiensten'. Tot de eerste categorie behoren vanouds de lofprijzing en Evangeliebediening, het bekeringswerk, de kerkplanting en de kerstening van de cultuur, en tot de tweede categorie het christelijk onderwijs, de medische zending en de armenzorg, in het jongste verleden uitgebreid met de bescherming van de mensenrechten en van het milieu. Aan deze rij worden hier twee kernonderwerpen toegevoegd die direct betrekking hebben op de ontmoeting met andere godsdiensten en geloven: 1. de interreligieuze dialoog, en 2. de 'absoluutheid van het christendom' vis-à-vis de waarheidsclaims van andere godsdiensten en geloven. Deze reeks van kernpunten wordt afgesloten met een korte bespreking van het godsdienstige verkeer in de omgekeerde richting: er gingen niet al-leen Nederlandse protestanten naar

² Jan A.B. Jongeneel, *Van dorpsjongen tot wereldburger. Deel II: Archiefbestanden* (Utrecht: Stichting De zending der PKN in samenwerking met de UU, 2013), p. 15.

³ Info mevr. Ellen van der Lingen-Akse. Vgl. Ab Goldberg (red.), *Het begon in Lombok: 70 jaar CAMA-zendingswerkers* (Maarn: CAMA-zending, 2006), pp. 23, 124.

de niet-westerse wereld, maar er kwamen ook christenen en aanhangers van andere godsdiensten en geloven uit die wereld naar Nederland en kregen hier aandacht van, en soms ook erkenning door Nederlandse protestantse christenen en kerken.

De bespreking van deze acht thematieken en problematieken wordt tevens gebruikt om te wijzen op enkele essentiële meningsverschillen binnen de Nederlandse kerk-, zendings-, en Bijbelgenootschappen thuis en overzee. Zodoende maken zij duidelijk dat het Nederlandse protestantisme wezenlijk veelvormig is, variërend van hypervrijzinnig tot ultraorthodox.

1. *Doxologie en Evangeliebediening*

In de zeventiende eeuw beschouwde de hervormde theoloog Voetius de verheerlijking van Gods genade als het uiteindelijke doel van de zending: alle ‘heidene’ bewegen tot het aan God alleen de eer geven (Latijn: *solī Deo gloria*). In later eeuwen werd de doxologie niet alleen aan het einde, maar ook aan het begin van het zendingswerk geplaatst: alleen wie God oprecht vereert, kan uitzenden en uitgezonden worden. Zodoende werd de zending gezien en beleefd als een beweging die thuis uitging van, en overzee uitliep op psalmodie en hymnodie: “U loven wij (Latijn: *Te Deum laudamus*)”. Daarom spanden de Nederlandse kerk-, zendings- en Bijbelgenootschappen zich overzee niet alleen in voor het fabriceren en publiceren van Bijbelvertalingen, maar ook van psalm- en liedboeken. In de twintigste eeuw droeg ds. Hermanus A. (Harry) van Dop, soms onder de naam Pandopo, bij aan het overzee aanheffen en gaande houden van de lofzang: “U zij de glorie (Frans: *à Toi la gloire*)”.

Evangeliebediening behoort tot de corebusiness van zending en kerk door de eeuwen heen. Nederlandse protestanten bedienden het Evangelie in de (voormalige) Nederlandse koloniën en in andere settingen. Soms maakten zij gebruik van bestaande Bijbelvertalingen, soms vertaalden zij Bijbelgedeelten in streektalen om het Evangelie te kunnen verkondigen. Bij deze bediening onder vier ogen, in kringen, op catechisaties en in kerkdiensten ging het om twee dingen: principieel trouw blijven aan de Bijbelse boodschap en praktisch afstemmen op de geestvermogens en behoeften van het overzeese gehoor. Als rector van de Nederlandse zendingschool te Rotterdam wees Anneus M. Brouwer zijn pupillen erop dat “goed, d.i. bevattelijk en onderhoudend, spreken een uiterst moeilijke taak is”.⁴

Bij de perceptie van het Evangelie door de aanhangers van andere godsdiensten en geloven deed zich veelal het probleem van het syncretisme voor. Immers, hoorders trokken het Evangelie hun eigen leefwereld binnen en pasten het daar aan hun context aan.

⁴ Anneus M. Brouwer, *Hoe te prediken voor heiden en mohammedaan: Proeve van eene theorie der Evangelieverkondiging op het zendingsveld* (Rotterdam: Wyt, 1916), p. 195.

Na de Tweede Wereldoorlog zijn tienduizenden aanhangers van traditionele godsdiensten, hindoes, boeddhisten en moslims Nederland binnengestroomd. In de eeuwen daaraan voorafgaande hebben Nederlanders hen al in Azië, Afrika en Amerika ontmoet. Predikanten en zendelingen liepen voorop bij het nadenken over andere godsdiensten en geloven en bij het ontmoeten van hun aanhangers. In de negentiende eeuw werden zendingsgenootschappen opgericht om mensen en gemeenschappen in de niet-westerse wereld in woord en daad te bereiken met het Evangelie. Het eerste deel van dit handboek besprak de geschiedenis van de Nederlandse zending tot de Eerste Wereldoorlog. Dit tweede deel behandelt de ontwikkelingen thuis en overzee in de afgelopen honderd jaar.

Prof.dr. Jan A.B. Jongeneel is emeritus predikant van de Nederlandse Hervormde Kerk, honorair emeritus hoogleraar Missiologie van de Universiteit Utrecht en erelid van de International Association of Mission Studies. Een van zijn laatste publicaties is *Jesus Christ in world history* (2009).

Universum genus hu-
manum ubique ter-
rarum vel colit Deum

Verum ^{veri} ^{falsi} ut ^{falsi} ^{Christianismus} ^{Mahumetismus} ^{Judaismus}

Falsum ut qui statuunt
eunde est vel essentia

Corpoream
ut qui
Incorpoream
ut qui Demonum
(mala)

cujus nota est
in hac ta

NUR 704, 712
ISBN 978 90 239 5552 8

9 789023 955528

www.boekencentrum.nl